

A horvát kultúra kalocsai gyökerei

Kalocsa földrajzi helyzetét tekintve nem gondolnánk, hogy fontos szerepet töltött be elsősorban a bácskai horvát (bunjevác) kultúrában. A város történetében különösen mély és meghatározó nyomatokat hagytak a Patachich érsekek: Gábor és Ádám.

A Patachich család a boszniai Una és Vrba folyók vidékéről származott, az oszmán hódítás elől menekülve kerültek Magyarországra. A törökök elleni küzdelemben már korán kitűntek, ezért *Mátyás* király birtokadományjal jutalmazta őket. Ekkor kapták „de Zarand” (zarándi) nemesi előnevüket is. Patachich Miklós 1520-ban települt át horvát területre, s felesége, Herkffy Katalin zajezdi birtokai nyomán jutott a család utóbb használt zajezdi előnévéhez. Miklósnak három fia született: Péter (1566-ban Szigetvárott esett el), János és Miklós. Előbbiek a család két ágának alapítói lettek.

Az évszázadok folyamán egyre népesebb családtagjai között számos hivatalnokot és szerzetest tart számon az emlékezet, köztük a két jeles jezsuitát: *Patachich Jánost* (1649–1700) és *Patachich Zsigmondot* (1700–1726). A család más tagjai jelentős közéleti szerepet töltöttek be, tudományos, valamint szépirodalmi művekkel egyaránt gyarapították a latin (jelentősebb arányban e nyelven írtak) és a kaj-horvát nyelvű irodalmat. *Patachich István* (1576–1666) szlavóniai ítélmester és kormányzó, *Patachich Bertalan* (1663–1719) – aki 1707-ben bárói rangot kapott – csakúgy, mint *Patachich Lajos* (1699–1766) birodalmi tanácsosok voltak, az 1740-ben grófi címet kapott *Patachich Sándor* (1697–1747) pedig királyi bírói tiszteletet töltött be.

Az egyházi pályán – főpapként – hárman öregbítették a család hírnevét. *Patachich György* (1669–1716) boszniai-diakovári, *Patachich Gábor* (1698–1745) harmincegy éves korától szerémi püspök volt, majd 1730-tól kalocsai érsek. 1776-1784 között ezt az utóbbi méltóságot *Patachich Ádám* viselte, aki a familia kétségtelenül leghírvebb tagjának bizonyult. Ő 1716. február 18-án született a Karlovac melletti Kaštelben, *Patachich Miklós* és a család másik ágából származó *Patachich Prudencia Borbála* első gyermekeként. A középiskolai tanulmányait a varasdi jezsuita kollégiumban kezdte és Zágrábban fejezte be, majd rövid ideig Grazban tanult. Később a bécsi Horvát Kollégium növendéke lett, ahol 1733. október 14-én öltötte magára a klerikusok reverendáját. A VI. Károly császárról írt értekezését – abban a korban szokatlan módon – elnök nélkül vitatták meg, s az uralkodó arany nyaklánccal jutalmazta. Tanulmányait 1735 nyarán fejezte be, majd Rómában, a Collegium Germanicum et Hungaricumban végezte a teológiát, ahol 1739. május 11-én, már teológiai doktorként szentelték pappá. Római tartózkodása idején latin nyelvű verseket írt, és *Sirasius Acrotophorius* néven a római Árkádia akadémia tagja lett.

Hazatérte után családja birtokán, Verbovecen (ma Vrbovec) lett plébános. 1740-ben ábrahám apát, 1741-től 1760-ig zágrábi kanonok, 1743-ban kaposfői prépost, 1751-ben novi választott püspök és kancelláriai tanácsos. 1759. augusztus 29-től váradi püspök és Bihar vármegye örökös főispánja. A pápa 1760. január 28-án erősítette meg, s püspökké régi barátja, *Migazzi Kristóf* (1714–1803) szentelte. Nagyváradon püspöki palotát építtetett, amelynek kicsinyített mása a mai kalocsai érseki kastély. A művészetek, különösen a színház és a zene pártfogója volt. Zenekart szervezett, amelyet többek közt *Michael Haydn* (1737–1806) és *Karl Ditters von Dittersdorf* (1739–1799) vezetett.

1776. március 8-ával *Mária Terézia* kalocsai érseké nevezte ki. Pápai megerősítést az év szeptember 16-án nyert. 1777-ben az uralkodó a budai egyetem királyi tanácsának elnökévé nevezte ki, a magyarországi oktatásügy egyik irányítója lett, többek közt az egyetem Nagyszombatról Budára való költözését irányította. Egyházmegyéjében tíz plébániát alapított, és nagy érdemei vannak a már említett kalocsai érseki kastély építtetésében. 1782-ben saját tizenhatezer kötetes könyvgyűjteményét egyesítette a három ezer kötetes káptalani gyűjteménnyel, megteremtve ezzel a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár alapjait.

Patachich kevésbé ismert jellemvonása a horvát nemzet, a horvát kultúra és a horvát nyelv iránti elkötelezettsége. Horvát kritikusan néha még ma is szemére vetik a nagybátyja által elindított kalocsai „magyarosítási” intézkedéseit, és nem értékelik a horvátságért végzett munkáját. Ennek természetesen az a fő oka, hogy nem ismerik kellően ez irányú tevékenységét.

A horvát országgyűlés küldöttjeként, 1751-ben határozottan támogatta a horvát királyság jogát. A horvát nemzeti elkötelezettségének páratlan értékű – sajnos máig kiadatlan – dokumentuma az 1772–1779 között összeállított *Dictionarium latino-illyricum, et germanicum* (Latin-illír-német szótár), amelyet ma is a Kalocsai Főegyházmegyei Könyvtár őriz. A mű előszavában egyértelművé teszi, hogy a horvát nyelvet anyanyelvének tekinti, amikor „*mi nyelvünk*”-ként emlegeti. Ugyanitt a honfitársaival perel, akik szükségtelennek tartják anyanyelvük ápolását. A nagy nemzetek példaira hivatkozva írta: „*Minden más nemzet a saját nyelvén művelődik, ha az olaszok, a franciák, a spanyolok, a németek, az angolok, sőt a perzsák, az arabok és a törökök számára fontos és hasznos az anyanyelv használata, mért lenne szükségtelen a horvátoknak.*”

A *Dictionarium* felépítését és célját tekintve a szerző egyfajta kézikönyvnek szánta, amelyből a már iskoláit elvégzett művelt ember bővítheti ismereteit. Műfaját tekintve nem is igazán szótár, hanem

inkább a korabeli enciklopédiákhoz hasonlít. Mintái külföldi enciklopédiák voltak (Hadrianus Junius: Nomenclatur Omnium Rerem; Johann Hübner: Lexicon universale; Theodor Jablonski: Lexicon universale stb.)

A mű horvát része kaj-horvátul – az anyanyelvén – íródott. A kaj volt eredetileg Horvátország hivatalos nyelve, végül azonban politikai okok miatt az irodalmi horvát nyelvet a što nyelvjárás alapján dolgozták ki. Ma a kaj-nyelvjárást Horvátország lakosságának mintegy harmada, az északi, északnyugati és északkeleti területeken: Zágráb és Varasd vidékén, a Muraközben és Zagorjében beszéli. Patachich művében mellőzte a što elemeket, egyben érzékelhetően törekedett a kajnak, mint fejlett irodalmi nyelvnek XVIII. századi állapotát rögzíteni.

A Dictionarium – prózai szövegekkel együtt – 1146 kéziratos oldalt foglal magában és négy részre tagolódik: az első (Pars prima) a korabeli iskolázott személy által ismert dolgokkal kapcsolatos szöveganyag (De Deo, Spiritibus, Coelo, Elementis et Homine) foglalatja; a második (Pars Secunda) tartalma – egyebek között – az egyházi szertartás, az ünnepi liturgikus alkalmak eszközei; a gyász, a politikai hivatalok és méltóságok, a hadsereg, a zene stb.; a harmadik rész (Pars Tertia) „oeconomica” címmel a gazdálkodás szókincsét öleli fel (Agraria et Fruticum, De Herbis et Floribus stb.); a negyedik (Pars Quarta) pedig a technika körébe tartozó fogalmakét (De Lapidibus, Architectura Civilis, Colores et Instrumenta Chirurgica stb.).

A Dictionarium jelentőségét aligha lehet találobban megfogalmazni, mint ahogy Ljudevit Jonke (1907-1979) horvát nyelvész tette (doktori értekezését is erről a műről írta). Szerinte egyértelmű: „...hogy Patachich Dictionariumát a kaj irodalmi nyelv szilárd bázisa alapján alkotta meg, azzal a reménnyel, hogy rögzíti a kaj horvát kifejezéseket [...], abban a korban gazdagítja a kaj irodalmi nyelvkincset, amikor Horvátország nemcsak politikailag képviseli a horvátságot, hanem mint a horvát hagyományok és az államiság őrzője is és hordozza annak állami és kulturális értékeit. A kaj irodalom néhány évszázados tradíciójával és kiművelt irodalmi nyelvével könyvek állandó kiadására támaszkodva igazolja azt a tudatot, amelyre mindaddig szükség volt, amíg meg nem nyílt a lehetőség a horvát tájak nyelvi és irodalmi egyesülése számára.”

Kalocsa a török hódoltság utáni időkben szinte teljesen bunyevác település volt, de lassan a visszatelepülő magyar lakosság és a Patachich érsekek nyelvi rendeletei megváltoztatták a város nemzetiségi összetételét. Az évszázadokon keresztül létszámában egyre fogyó, de nemzeti öntudatára és kulturális örökségére büszke közösség azonban napjainkig fenn maradt.

A magyarországi bunyevác irodalom első képviselője, Mihajlo Radnić (1636–1707) Kalocsán született. Régi dalmát családból származott, amely számos ferences szerzetest és vitéz embert adott (Grgur Radnić, Mijo Radnić, Jure Radnić), akikről a későbbi hí-

res horvát költő és ferences szerzetes, Andrija Kačić Miošić (1704–1760), a korai horvát irodalom egyik legjobb művében hosszasan megemlékezett. Ez *Razgovor ugodni naroda slovincoga* (Beszélgetés a szlovén kellemes emberekkel) címen látott napvilágot 1756-ban. Mihajlo Radnić 1663-tól Rómában tanult és így egyike volt a szélesebb látókörű, tanultabb szerzeteseknek. 1666-ban olovoi guardián, 1678-ban a rendtartománynak titkára, 1681-ben pedig öre lett, s ekképpen a kormányzás módját is megismerhette. 1684-ben az egyetemes biztos a bosnyák rendtartomány közgyűlésének vezetésével bízta meg. Amikor Antun Gabeljanin 1685-ben meghalt, helyettes provinciálisként átvette a rendtartomány vezetését. Budai működése alatt belépett az ottani horvát ferences írók körébe. Ehhez tartozott akkor a horvát irodalom színe-java: Marijan Jaić, Lovro Bračuljević, Matija Petar Katančić, Grgurom Čevapović, Grgurom Peštalić, Emerikom Pavić és Stjepan Viloban. Két főbb irodalmi alkotása maradt fent: *Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje* (Gondolatok Isten szeretetére, Róma, 1683) és a hátrahagyott kéziratából jóval később kiadott *Pogardjenje i ispraznosti od svijeta* (A világ eltűnése és megtévesztése, Róma, 1833). Bécsben I. Lipót császár udvari teológusának nevezte ki. A többször is sikertelenül végződő törökellenes hadjáratok során a visszavonuló oszmán csapatok a legtöbb boszniai ferences kolostort felgyújtották, a helyi lakosságot pedig részben elhurcolták, részben elűzték. Az üldözöttek többsége a Bácskába menekült, mivel úgy érezte, hogy így nem a teljes idegenségbe, hanem honfitársai közé kerül. Mihajlo Radnić boszniai ferences társaival együtt támogatta ezt a folyamatot.

Kalocsa az itt megjelenő bunyevác újságok és könyvek révén a bunyevác kultúra egyik fontos központjává vált. A felvirágzás elsősorban Antunovich János (1815–1888) püspöknek volt köszönhető, aki töretlen lelkesedéssel, a hatóságok rosszállásával dacolva egész életében a bunyevác művelődést szolgálta.

Antunovich már 1869. augusztus 15-én felhívást intézett a bunyevácokhoz és sokácokhoz, amelyben bejelentette, hogy bunyevác és sokác újságot fog kiadni: „Kedves testvéreim, megvirradt, legyen hát vége a hasztalan panaszkodásnak, itt az idő és felhívunk mindenkit, akiben még bunyevác és sokác vér forr, hogy egyesüljünk, társítsuk erőnket és minden lehetőségünket, s mentjük meg népünket...” Az újság megjelenéséhez ugyan igencsak göröngyös út vezetett, ám a nehézségek elhárítása után, 1870. március 19-én végre megjelenhetett a *Bunjevačke i šokačke novine* (Bunyevác és sokác újság) első száma. A lap céljait Blaž Modrošić ismertette: „Fáradtságos munkánkat 1869-ben azért kezdtük, hogy felébresszük az alvó bunyevácokat és sokácokat, hogy talpra álljanak, s hogy olyan ösvényre tereljük őket, amelyen felkarolhatják a tanulságos könyvet, s a többi művelt nép után szaladhatnak, hogy még idejében odaérhessenek a templomhoz, amelyben művelődést kap mindenki, s külön is a szláv törzs.”

Az újság megjelenését, a bunyevác származású értelmiségiek – papok, tanárok, ügyvédek, orvosok – lelkesen üdvözölték, mert ezáltal lehetővé vált, hogy mindazok összefogjanak, akik szívükön viselték a bunyevác és a sokác öntudat, valamint a népművelés ügyét. Ugyanakkor nagyon sok egyszerű bunyevác és sokác ember érdeklődését is sikerült felkelteni. Az újság szervező hatására a bunyevác településeken hamarosan kis csoportok alakultak, amelyek terjesztették és támogatták a lapot, mivel őszinte lelkesedéssel vallották, hogy „...a bunyevác és a sokác a tudomány és a műveltség ösvényén soha többé nem fog elszenderedni”.

A Bunjevačke i šokačke novine, a nép művelésében látta a nemzeti öntudat és a nemzeti kultúra kifejlődésének és megőrzésének a lehetőségét. A cikkírók állandóan hangoztatták, hogy minden művelt és kulturált nép szakadatlanul fejlődik, s a bunyevácoknak is követniük kell példájukat, ha nem akarnak mögöttük elmaradni. Szinte minden számában hangsúlyozták, hogy valamennyi bunyevác hazafinak, különösen az értelmiségnek: tanítóknak és a papoknak szent kötelessége a nép körében terjeszteni a műveltséget, megtanítani a népet mindenre, ami hasznos, szép és tanulsággal szolgál.

A lap az ismeretterjesztő tevékenységgel egy időben mindinkább hangoztatni kezdte másik célját is, amelyet kezdetben csak sejtethetett: a küzdelmet a nemzeti egyenjogúságért. Ezt a programot már javarészt Antunovich munkatársai vetették föl, elsősorban Blaž Modrošić, aki így fogalmazta meg a bunyevácok követeléseit: „Teljesen biztosítva akarjuk látni nemzeti mivoltunkat. Mindenütt és mindenben akarjuk anyanyelvünket, a templomban, iskolában, országgyűlésen, bírósági tárgyalóteremben, és minden közügyben. Teljes polgári egyenjogúságot és egyenlőséget akarunk a magyar néppel. Azt kívánjuk, hogy az unoka megismerje a nagyapját, hogy ami a mienk, az a mienk maradjon, hogy a kormány ne vesztegessen meg, ne nyomjon el, ne fenyegetsen, és ne álljon bosszút, hanem igazságosan járjon el. Akarjuk szokásainkat, kólónkat, dalainkat.” Az akkori uralkodó körök erősen szorgalmazták a magyar nyelv és kultúra terjesztését, így nem hagyhattak válasz nélkül egy ilyen kategorikusan megfogalmazott programot. Trefort Ágoston (1817–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter erélyesen felszólította Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érseket, hogy tiltsa meg Antunovichnak a bunyevác újság kiadását. Az érsek nyomására Antunovich kénytelen volt megszüntetni a lapot. Noha az újság 1872. december 26-án jelent meg utoljára, a bunyevácok mégsem maradtak újság nélkül, mivel Antunovich az addig mellékletként megjelenő *Bunjevačka i šokačka vila* című lap további kiadását határozta el. Döntését azzal indokolta, hogy az „életképesebb és népünknek jobban megfelel”. Áldozatkészsége révén a *Vila* már a következő évben megindult. Önálló lapként segítette a bunyevác népet, hogy megőrizze és fejlessze anyanyelvét, harcoljon egyenjogúságáért, biztosítsa fejlődését. A *Vila* becsülettel teljesítette ezt az első számában

maga elé tűzött programot, számos történelmi, mezőgazdasági, egészségügyi és más ismeretterjesztő tanulmánynak adott helyt hasábjain.

Az újság sajátos szerkesztése folytán minden év végén vezércikkében visszapillantott a végzett munkára, majd meghatározta a jövő esztendői programját: „Amióta népünk szellemi téren újjászületett, egészen napjainkig, az volt a szándékunk, s lesz a jövőben is, hogy népünket mindenütt Magyarországon a gyenge hírnökünkkel ébresszük, felemeljük, az újsághoz és a könyvhöz szoktassuk, amelyekből megtanulja nyelvének méltóságát és fontosságát, s nemzetisége jelentőségét, mert ebből származik a törvény által megerősített teljes polgári szabadság.”

Noha létezett „a törvény által biztosított polgári szabadság”, a Vilára – különösen 1875-től – egyre nagyobb nyomás nehezedett. Haynald érsek szüntelenül figyelmeztette Antunovichot, hogy munkásságát a magyar kormány nem nézi jó szemmel. A hivatalos magyar köröket nagyon aggasztotta az a körülmény, hogy a bunyevácok, illetve akkori vezetőik szoros kapcsolatban álltak Zágrábbal és Újvidékkel, valamint, hogy az újságot többnyire nem bunyevácok, hanem horvátok, illetve szerbek írták. Antunovich 1875. március 13-án kénytelen volt a Vilát is megszüntetni.

A bunyevác kultúra iránti elkötelezettsége miatt, a hivatalos körök gyanúja élete végéig elkísérte, még nekrológiájában is – igaz finomított formában – teret kapott:

„Bunyevác (katolikus vallású rác) szülőktől származván, sokat munkálkodott és áldozott olyan bunyevác nyelven megjelent lapokra és könyvekre, melyek által a bunyevác nép szellemi és erkölcsi művelését célozta. E miatt keserűségei is voltak, mert az általa indított – különben csekély hullámokat vert – mozgalmat nemzetiségi túlzók felhasználták s a köpenyével kezdtek takarózni; az általa épen nem keresett rossz társaság aztán iránta is bizalmatlanná tette az intező köröket s azon aggodalmat keltette, hogy a boldogult, a különben nemes cél elérésére, nem szerencsésen választotta meg az eszközöket. Így támadt a hazafiságának rossz híre; pedig mi, kik éveken át éltünk közvetlen közelében és társaságában sokszor megfordultunk, tudjuk azt, hogy érzelmeire nézve is jó fia volt a magyar hazának. Mindazok, kik öt közelebről ismerték s így tudják, hogy egyenes lelkű és szókimondó volt, igazat adnak nekünk, midőn azt mondjuk, hogy a boldogult nem volt volna képes érzelmeit eltitkolni akkor sem, ha a magyar haza iránt ellenséges érzülettel viseltetett volna. Azért nyugodtan mondhatjuk, hogy legyen áldás a jó pap és jó polgár emlékének.”

Fiatalabb, kitartóbb tanítványai és harcostársai nem nyugodtak bele a gondolatba, hogy a bunyevácok lap nélkül maradjanak, ezért Blaž Modrošić az elvbarátaival elhatározta: hogy a Vilát továbbra is megjelentetik. Székhelyüket áttették Bajára, illetve Bajaszentistvánra, amely település Szabadkával együtt a bunyevácok központjának számított. A Bajaszentistvánon kiadott *Vila* első száma 1875. november 10-én került ki a nyomdából. Tartalma nem

változott, még harcosabban szállt síkra a bunyevác érdekekért. Volt azonban egy lényeges különbség: az új Vilát irodalmi, szerb-horvát nyelven írták. Ezért a szerkesztőket számosan bíralták, többek között Antunovich is. Modrošić azt vallotta, hogy a bunyevácok csak a szerbekkel és horvátokkal együtt tudják elérni nemzeti és kulturális fejlődésüket, ezért erőteljes védelmére kelt a Vila új nyelvi irányzatának. A lap reneszánsza azonban nem volt hosszú életű. A hatóságok szüntelenül akadályokat gördítettek a szerkesztőség munkatársai elé, állandó nyomást gyakoroltak rájuk, a lap előfizetőinek a száma is egyre csökkent, így 1876 augusztusában végül kénytelenek voltak a Vilát végleg beszüntetni.

Bikfalvi Géza

Fontosabb felhasznált irodalom:

Antunović, Ivan: Poslednji gizdarev. Subotica, 2015
Evetović, Matije: Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata. Subotica, 2010

Jonke, Ljudevit: Dikcionar Adama Patačića. Studija iz hrvatske kajkavske leksikografije. Zagreb, 1949
Katona István: 82. Ádám 1776-tól. A kalocsai érseki egyház története. II. Kalocsa, 2003. p. 218-242
Korade, Mijo: Plemička obitelj Patačić u hrvatskoj kulturni i znanosti. Gazophylacium 9 (2004) 1-2, p. 98-107
Lőkös István: A Patačicok szerepe a kaj horvát kultúrában. Litteratura kajkaviana. A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel. Bp., 2014
Sokcsevics Dénes: A horvátság csángói. A bunyevác népcsoport a horvát nemzeti integrációs folyamatban. Limes 16 (2003) 3, p. 67-82
Szabo, Agneza: Istaknuti članovi grofova Patačić od Zajezde s osvrtom na njihove politike i kulturno-prosvjetne djelatnosti. Gazophylacium 9 (2004) 1-2, p. 50-61
Urošević Danilo: Két régi bunyevác újság. Petőfi Népe 28 (1973) 41, p. 5
Urošević Danilo: A könyvek, újságok, folyóiratok és olvasóköri fejlődése a magyarországi bunyevácoknál a XIX. század második felében. OSZK Évkönyv (1968-1969) p. 373-383

Harmincnégy diák kapott nemzetiségi tanulmányi ösztöndíjat

Harmincnégy fiatal vehette át a nemzetiségi tanulmányi ösztöndíjat. A kétéves ösztöndíjról szóló okleveleket a Miniszterelnökség egyházi és nemzetiségi kapcsolatokért felelős államtitkára adta át október 10-én Budapesten. Soltész Miklós a fiatalokat köszöntve reményét fejezte ki, hogy az ösztöndíj még szorosabbra fűzi kapcsolatukat nemzetiségi közösségükkel.

Kiemelte: az ösztöndíjat elnyerő diákok már bizonyítottak, de a jövőben fel kell készülniük arra is, hogy átvegyék a stafétát nemzetiségi vezetőiktől, segítve e közösségek megmaradását. „A nemzetiségi közösség számít rátok nemcsak most, hanem az elkövetkező évtizedekben is” – mondta a diákoknak az államtitkár, hozzátéve: „ha ti nem készültök fel kellőképpen, nem lesz, aki megőrizze és továbbadja közösségetek kultúráját, amely szebbé, gazdagabbá és erősebbé teszi Magyarországot”.

A globalizálódó világban különösen fontos megőrizni a nemzeti kultúrák sokszínűségét, amelyek nélkül elszürkül Európa és a világ – tette hozzá Soltész Miklós.

Az ösztöndíjat idén 17 nemzetiségi – tíz német, két horvát, két szlovák és egy-egy román, szerb és szlovén – középiskola két-két diákja kapta meg.

(MTI)